

**ΤΑ ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ
ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΚΑΙ Η ΝΕΑ
ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΣΙΑΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ**

Γιώργος Μπουσούτας – Θανάσουλας

2014

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η βιομηχανική επανάσταση εκδηλώθηκε αρχικά στην Αγγλία¹. Ο όρος επινοήθηκε την δεκαετία του 1820 από Άγγλους και Γάλλους σοσιαλιστές κατ' αναλογία με την Γαλλική.² Τα χρονικά της όρια διαφέρουν ανάλογα με τον μελετητή. Ορίζονται σε δύο περιόδους. Η πρώτη από το 1780 μέχρι το 1800, η δεύτερη από το 1850 μέχρι το 1870 ή την έναρξη του πρώτου παγκοσμίου πολέμου. Άλλαξε ριζικά το ευρωπαϊκό τοπίο σε όλες σχεδόν της εκδηλώσεις της κοινωνίας και της οικονομίας, επιβεβαιώνοντας την κυριαρχία της βορειοδυτικής Ευρώπης επί της νότιο-ανατολικής.

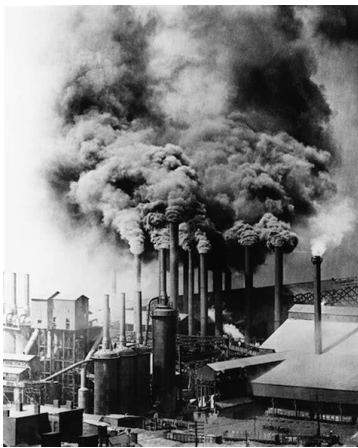
Στην πρώτη ενότητα της μελέτης, θα παρουσιάσουμε τις δύο περιόδους της βιομηχανικής επανάστασης, περιγράφοντας τα βασικά χαρακτηριστικά τους. Στην δεύτερη θα ασχοληθούμε με τις εργασιακές σχέσεις και τις μεταβολές που επέφερε σε αυτές, αναφερόμενοι και στην γυναικεία και παιδική εργασία. Τέλος αφού συνοψίσουμε όσα περιγράψαμε θα απαντήσουμε στο ερώτημα αν η εκδήλωσή της ήταν ενιαία στην Ευρώπη, συμβάλλοντας με τις μικρές μας δυνάμεις στην απάντησή του.

¹ Ο όρος δεν είναι καθολικά αποδεκτός. Από μερικούς προτείνεται ο όρος εκβιομηχάνιση. Σχετικά δες Μ. Teich Μ «Η βιομηχανική επανάσταση και η κοινωνία στην Ευρώπη κατά τον 19^ο αιώνα» στο Μ. Δρίτσα Μ (επιμ.) *Θέματα Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας της Ευρώπης*, ΕΑΠ, Πάτρα, 2008, σ. 73-84.

² Ε. J. Hobsbawm, *Η Εποχή των Επαναστάσεων 1789-1848*, μτφρ. Μ. Οικονομοπούλου, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2002, σ. 47

ΟΙ ΔΥΟ ΦΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

Πριν την εκδήλωση της βιομηχανικής επανάστασης η ευρωπαϊκή οικονομία και κοινωνία ήταν κυρίως αγροτική. Η αστικοποίηση της εκδηλώθηκε με άνισο τρόπο, ενώ στον αστικό χώρο κυριαρχούσαν οι μικρές πόλεις.³ « Η επαρχιακή πόλη του τέλους του 18^{ου} αιώνα μπορεί να ήταν μια ευημερούσα και αναπτυσσόμενη κοινότητα[...] Η ευημερία όμως αυτή προέρχονταν ακόμη από την ύπαιθρο.»⁴

Στο τέλος του 18^{ου} αιώνα ο αστικός χώρος μετασχηματίστηκε με την διαφοροποίηση της αστικής τάξης, σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο, από τις μέχρι τότε κυρίαρχες τάξεις. Η αστική ιδιότητα ενώ παρείχε σημαντικά προνόμια δεν περιέγραφε πλέον μια ενιαία τάξη. Οι διαφοροποίηση στον πλούτο και την επαγγελματική δραστηριότητα δημιούργησε νέο εσωτερικό κοινωνικό διαχωρισμό – εισοδηματίες, γραφειοκράτες, αστούς επιχειρηματίες, ανεξάρτητους τεχνίτες και την νέα και δυναμική βιομηχανική αστική τάξη.⁵

Χώρα που κυρίως εκδηλώθηκε η βιομηχανική επανάσταση ήταν η Αγγλία. Αν και οι τεχνολογικές καινοτομίες που την αφορούν εφαρμό-

³ Κ. Γαγανάκης, *Κοινωνική και Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης*, ΕΑΠ, Πάτρα, 1999, σ. 233

⁴ Ε. J. Hobsbawm, ο. π., σ. 27

⁵ Κ. Γαγανάκης, ο. π., σ. 236 – 237.

στηκαν πρώτα σε άλλες περιοχές εκτός αυτής, η Αγγλία κατάφερε να τις αξιοποιήσει και με την χρήση του άνθρακα να τις αναπτύξει ώστε να δημιουργηθούν νέοι κατασκευαστικοί και βιομηχανικοί κλάδοι. Μεγάλη ήταν επίσης η αύξηση του εργατικού δυναμικού και η επένδυση κεφαλαίων. Σημαντικό ρόλο στην βιομηχανική ανάπτυξη έπαιξε η διεύρυνση της εγχώριας αγοράς, λόγω της αύξησης των αγροτικών εισοδημάτων με την αύξηση της αγροτικής παραγωγής.⁶

Η διαδικασία της εκβιομηχάνισης δεν ήταν ενιαία για το σύνολο της αγγλικής οικονομίας. Πίσω από τον γενικό αυτό όρο συναντάμε μια σειρά από μικρότερες, αλλά σημαντικές, οικονομικές αλλαγές. Οι αλλαγές αυτές αφορούσαν την γεωργία (νέες μέθοδοι καλλιέργειας, εντατικοποίηση παραγωγής), την κτηνοτροφία (αύξηση της παραγωγής ζωοτροφών και της κατανάλωσης κρέατος), την οικοτεχνία (ανάπτυξη κλάδων π.χ. πιλοποιία, καλτσοποιία, δαντελοποιία) και το ιδιοκτησιακό καθεστώς (εμπορευματοποίηση της γης, εμφάνιση μεγάλων εκτάσεων σε λίγους ιδιοκτήτες, καθεστώς της έγγειας ιδιοκτησίας).⁷

Κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι η διαδικασία της εκβιομηχάνισης οφείλονταν στην επιστημονική ή τεχνολογική υπεροχή.⁸ Η αξιοποίησή της τεχνολογίας ήταν σταδιακή και μακροχρόνια, κυρίως έχοντας ως στόχο τον περιορισμό του κόστους. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αποτελεί η υφαντουργία, τομέας που κυρίως αναπτύχθηκε με τη εκβιομηχάνιση, στην οποία η χρήση του ατμού καθιερώθηκε στο τέλος του 18^{ου} αιώνα. Η χρήση των μηχανών στην παραγωγή συνετέλεσε στην αύξηση των εξαγωγών, δημιουργώντας ευκαιρίες ανάπτυξης και στις μεταφορές και στην βιομηχανία σιδήρου. Στην Αγγλία η χρήση του άνθρακα στην βιομη-

⁶ ο. π. σ. 238 - 239

⁷ ο. π. σ. 240 - 241.

⁸ E. J. Hobsbawm, ο. π. σ. 49

χανία έγινε η κινητήρια δύναμη για την ανάπτυξη των μεταφορών και κυρίως του σιδηροδρόμου.⁹

Η πρώτη περίοδος ανάπτυξης ανακόπηκε στα τέλη του 18^{ου} αιώνα έχοντας θέσει τις βάσεις της νέας οικονομίας.¹⁰ Η δεύτερη περίοδος της βιομηχανικής ανάπτυξης συνοδεύτηκε από αύξηση του πληθυσμού, την ανάπτυξη των διεθνών και εθνικών αγορών, των επικοινωνιών και των μεταφορών. Υπήρξε αύξηση των κερδών στην βιομηχανία λόγω της εκμηχάνισης της παραγωγής και της βελτίωσης των μεταφορών.¹¹ Αυτό που συνετέλεσε στην μεγάλη ανάπτυξη ήταν ο συνδυασμός φτηνού κεφαλαίου και γρήγορης ανόδου των τιμών των προϊόντων.¹²

5

Η δεύτερη φάση της βιομηχανικής επανάστασης έχει χαρακτηριστεί από τους ιστορικούς ως η εποχή του κεφαλαίου και σημαντική ήταν η αυτονόμηση της βιομηχανίας από τις μεταβολές στην γεωργία. Η αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής και των επενδύσεων ξεπέρασαν τις επενδύσεις που αφορούσαν καταναλωτικά αγαθά, τοπικής αγροτικής προέλευσης, στις χώρες της Δύσης. Οι νέες πόλεις δημιουργήθηκαν και αναπτύχθηκαν εκεί που υπήρχαν σιδηροδρομικές γραμμές και σε αυτές τις πόλεις παρατηρήθηκε αύξηση της οικοδομικής δραστηριότητας. Στην βιομηχανία οφείλονταν επίσης και η ανάπτυξη του τριτογενούς τομέα, του λιανεμπο-

⁹ Κ. Γαγανάκης, ο. π. σ. 242 – 244

¹⁰ ο. π. σ. 239

¹¹ ο. π. σ. 258

¹² E. J. Hobsbawm, *Η Εποχή του Κεφαλαίου 1848-1875*, μτφρ. Δ Κούτοβικ, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1996, σ. 55.

ρίου, των υπηρεσιών και της εκπαίδευσης που συναντάμε στην Δυτική Ευρώπη.¹³

Κατά την δεύτερη περίοδο η βιομηχανική ανάπτυξη επεκτάθηκε σε όλες τις χώρες της βορειοδυτικής Ευρώπης. Βασίστηκε στο σιδηρόδρομο, στα ορυχεία και την μεταλλουργία, αλλά και στην χαλάρωση των προστατευτικών μέτρων και στην δημιουργία ζωνών ελεύθερου εμπορίου. Στη δημιουργία των ελευθέρων ζωνών αντέδρασαν τοπικές δυνάμεις που φοβούντανόντουσαν την επικράτηση της αγγλικής βιομηχανίας. Στα μέσα της δεκαετίας του 1870 η μεγάλη πτώση της τιμής των σιτηρών, λόγω των αμερικανικών εισαγωγών και οι πόλεμοι, συνέβαλαν ώστε οι δυνάμεις αυτές να πιέσουν τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις και να επιτύχουν την επαναφορά των προστατευτικών μέτρων.¹⁴

Μετά το 1880 οι νέες τεχνολογικές ανακαλύψεις οδήγησαν την βιομηχανία στην μαζική παραγωγή χάλυβα, στον κλάδο των χημικών και της μηχανικής ενώ στον τομέα της ενέργειας η βιομηχανία στράφηκε στον ηλεκτρισμό και στο πετρέλαιο. Αποτέλεσμα να εμφανιστεί μια νέα βιομηχανική δύναμη, η Γερμανία.¹⁵

¹³ Κ. Γαγανάκης, ο. π. σ. 259 - 261

¹⁴ ο. π. σ. 264 – 265.

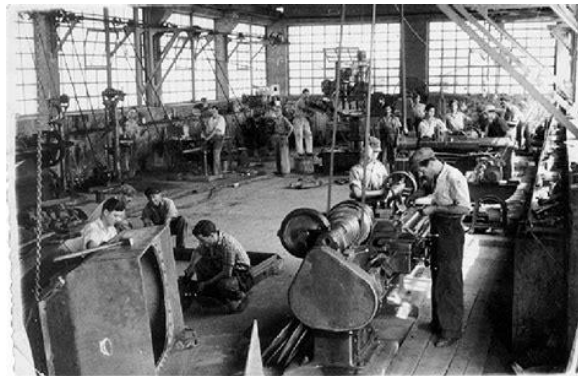
¹⁵ ο. π. 266 – 267.

ΟΙ ΕΡΓΑΣΙΑΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

Οι νέες συνθήκες στην οικονομία επηρέασαν και τις εργασιακές σχέσεις που σταδιακά έγιναν ενιαίες σε όλο τον κλάδο σε αντίθεση με ότι επικρατούσε στους οικονομικούς κλάδους το προηγούμενο διάστημα. Η διάρκεια του εργασιακού χρόνου αυξήθηκε. Εντατικοποιήθηκαν οι συνθήκες εργασίας με τον συντονισμό των εργασιών και την εποπτεία του έργου από ειδικό προσωπικό, τους επιστάτες.¹⁶ Ο εργαζόμενος διαχώριζε πλέον τον χρόνο στον δικό του, τον ιδιωτικό και σε αυτόν του εργοδότη του. Ο εργοδότης έπρεπε να εκμεταλλευτεί τον χρόνο που του αναλογούσε όσο τον δυνατόν περισσότερο γιατί για αυτόν είχε αξία.¹⁷

Υπήρχαν όμως και ανταμοιβές για την συνεπή εργασιακή συμπεριφορά όπως χρηματικά δώρα, αγορά εργαλείων ή ποσοτήτων κρασιού ή

η κοινωνική άνοδος.¹⁸ Δημιουργήθηκε ένα πρότυπο εργαζόμενου ο οποίος σηκώνεται νωρίς και εργάζεται όσες ώρες του επιβάλουν οι κανονισμοί.¹⁹

¹⁶ ο. π. σ. 215

¹⁷ Ε. Τόμσον, *Χρόνος – Εργασία και Βιομηχανικός Καπιταλισμός*, μτφρ. Β. Τομανάς, Κατσάνος, Θεσ/νική, 1983, σ. 17

¹⁸ Κ. Γαγανάκης ο. π. σ.215

¹⁹ Ε. Τόμσον ο. π. σ. 36 - 37

Οι τρόποι πληρωμής ήταν διάφοροι. Στην οικοτεχνία η αμοιβή ήταν η διαφορά μεταξύ της αγοράς των πρώτων υλών και της τελικής τιμής του προϊόντος. Για τους μισθωτούς η αμοιβή δεν ήταν πάγια αλλά διαμορφώνονταν ανάλογα. Υπήρχε αμοιβή με το κομμάτι ή τον χρόνο απασχόλησης. Οι αμοιβές σπάνια ήταν χρηματικές και μπορεί να ήταν μερίδιο της παραγωγής ή από τις διαθέσιμες πρώτες ύλες ή προνομιακές παροχές όπως στέγαση ή δάνεια. Τα προνόμια αναθεωρήθηκαν μονομερώς από τους εργοδότες τον 18^ο αιώνα σε βάρος των εργαζόμενων. Στην διαμόρφωση των αμοιβών οι εργοδότες είχαν πάντα την δυνατότητα επιβολής των απόψεών τους.²⁰

Η στενή και συνεχόμενη επαφή των εργαζομένων δημιούργησαν

συνθήκες για ανάπτυξη των συντεχνιών. Οι μορφές οργάνωσης ήταν οι αδελφότητες και οι κομπανίες ενώ δημιουργούνται και οι πρώτες χαλαρές συνμοσπονδίες σε εθνική κλίμακα. Πολλές ενώσεις εργαζο-

μένων συγκαλούσαν τακτικά συνελεύσεις των μελών για να συντονίσουν τον αγώνα κατά των εργοδοτών, που συγκρότησαν δικές τους ενώσεις. Τον 18^ο αιώνα με την εδραίωση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής και την εμπορευματοποίηση της εργασίας κεντρικό αίτημα των εργατικών διεκδικήσεων έγινε το ύψος των μισθών.²¹

Σημαντικές ήταν οι αλλαγές στην εργατική νομοθεσία στην Αγγλία με την ψήφιση Νόμων όπως π. χ. τον νόμο «Περί τεχνιτών», «Περί Κοινωνικής Πρόνοιας», «Περί Εγκαταστάσεως και Μετακομίσεως», και στην δημιουργία του «Νόμου περί Επιβιώσεως».²² Η εφαρμογή τους είχε ως αποτέλεσμα την εμφάνιση ενός προλεταριάτου και ενός κινήματος κα-

²⁰ Κ. Γαγανάκης ο. π. σ. 216 - 217

²¹ ο. π. σ. 218-219

²² Κ. Πολάνυι, *Ο Μεγάλος Μετασχηματισμός*, μτφρ. Κ Γαγανάκης, Νησίδες, Αθήνα 2007, σ 87 - 89.

ταστροφής των μηχανών, που αποσκοπούσε να χτυπήσει την εργοδοσία στο ευάλωτο σημείο της, τα μέσα παραγωγής.²³

Η έννοια της μισθωτής εργασίας ταυτίζεται με τον άνδρα κυρίως. Η εργασία των γυναικών και των παιδιών καλύπτει χαμηλόμισθες θέσεις εργασίας, περιστασιακές και χαμηλού εργασιακού κύρους.²⁴ Αν και η χαμηλόμισθη εργασία των παιδιών και των γυναικών υπήρχε και πριν από την βιομηχανική επανάσταση, το νέο είναι «η έκταση της ενσωμάτωσής

της στην ραγδαία επέκταση της εργοστασιακής και βιομηχανικής παραγωγής»²⁵

Κύρια αιτία της παιδικής και της γυναικείας εργασίας ήταν η συμπλήρωση του οικογενειακού εισοδήματος, που παρέμενε ανεπαρκές λόγω των χαμηλών αντρικών μισθών. Αν και η συμμετοχή των γυναικών

στην παραγωγή ήταν μεγάλη, κυρίως στην υφαντουργία, η εργασία τους θεωρούνταν κατώτερης αξίας και πληρώνονταν με λιγότερα χρήματα. Για την προάσπιση των δικαιωμάτων και κυρίως του μισθού τους οι συντεχνίες περιορίζαν την εργατική συμμετοχή των γυναικών σε αρκετά επαγγέλματα.²⁶

Από τον 17^ο αιώνα η γυναικεία μισθωτή εργασία αποσυνδέθηκε από τα συντεχνιακά επαγγέλματα, ενώ τον 18^ο αιώνα η ανάδυσή της ήταν αναμφισβήτητη στην πόλη και την ύπαιθρο. Σπάνια όμως μπορούσε μια γυναίκα να εξασφαλίσει την επιβίωσή της, μιας και ο κατώτερος ανδρικός

²³ Κ. Γαγανάκης ο. π. σ.251-252

²⁴ Π. Χαντζαρούλα, «Γυναικεία Εργασία, Ταυτότητα και Σχετική Νομοθεσία στην Ευρώπη, 19^{ος} Αιώνας» στο Μ. Δρίτσα Μ (επιμ.) *Θέματα Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας της Ευρώπης*, ΕΑΠ, Πάτρα, 2008, σ. 181.

²⁵ ο. π. σ 184

²⁶ ο. π. σ. 188- 189

μισθός ήταν αυτός μιας ειδικευμένης εργάτριας σε μια κερδοφόρα επιχείρηση.²⁷

Το ενδιαφέρον όμως των βιομηχάνων στράφηκε και στην παιδική εργασία. Επειδή δεν ήταν εύκολο οι ενήλικες να συνηθίσουν στις νέες

συνθήκες εργασίας που απαιτούσαν πειθαρχία και εντατικούς ρυθμούς, οι επιχειρηματίες στράφηκαν προς την παιδική εργασία η οποία τους εξασφάλιζε εκτός των άλλων και φθινό προσωπικό, μιας και οι α-

μοιβές των παιδιών τους ήταν στο μισό ή το ένα τρίτο του ενήλικα.²⁸

Αν και υπήρχαν αρκετοί που αντιδρούσαν στην παιδική εργασία για ηθικούς και οικονομικούς λόγους, οι επιχειρηματίες πρόβαλλαν την ανάγκη της, ώστε με τους μισθούς τους οι εργατικές οικογένειες να καταναλώνουν περισσότερα δίδοντας δύναμη στην οικονομία.²⁹ Οι αντιδράσεις για την ύπαρξη της παιδικής εργασίας ανάγκασαν τα κράτη να παρέμβουν νομοθετικά ώστε να περιοριστεί. Οι παρεμβάσεις τους όμως έγιναν σε μια εποχή όμως που η παιδική εργασία δεν ήταν αναγκαία.³⁰ Στην σταδιακή μείωση της παιδικής εργασίας στην Ευρώπη συνέβαλλαν κυρίως άλλοι παράγοντες όπως η αλλαγή νοοτροπίας, η θέσπιση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, η σχετική νομοθεσία και τέλος η ανάπτυξη της τεχνολογίας.³¹

²⁷ ο. π. σ. 190- 191

²⁸ Μ Παπαθανασίου «Παιδική Εργασία στην Ευρώπη», στο Μ. Δρίτσα Μ (επιμ.) *Θέματα Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας της Ευρώπης*, ΕΑΠ, Πάτρα, 2008, σ. 157 - 158

²⁹ ο. π. σ. 158

³⁰ ο. π. σ. 162

³¹ ο. π. σ. 173

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η σύγχρονη εικόνα που έχουμε για τον Κόσμο και την οικονομία οφείλεται στην μεγάλη οικονομική και κοινωνική αλλαγή που ξεκίνησε στην Αγγλία τον 18^ο αιώνα και εξαπλώθηκε στην Ευρώπη στις αρχές του 20ου. Η ανάπτυξη της βιομηχανικής οικονομίας δεν υπήρξε μια ενιαία διαδικασία. Τόσο οι τομείς της οικονομίας όσο και οι χρονικοί περίοδοι που αυτή αναπτύχθηκε στα ευρωπαϊκά κράτη μας οδηγούν σε αυτό το συμπέρασμα.

Η βιομηχανική οικονομία παρά τις κατά τόπους ιδιαιτερότητες της δημιούργησε νέες δομές τόσο στην παραγωγική διαδικασία όσο και στις κοινωνικές σχέσεις, εκμεταλλευόμενη την τεχνολογική πρόοδο και το επενδυτικό κεφάλαιο. Παράλληλα δημιούργησε νέες εργασιακές σχέσεις οι οποίες εμπορευματοποίησαν την γη, την εργασία και τον χρόνο. Έδωσαν όμως την δυνατότητα μόρφωσης και καλλίτερων συνθηκών διαβίωσης σε μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων. Υπάρχει όμως διάσταση απόψεων μεταξύ των ιστορικών για το αν υπήρξε βελτίωση ή επιδείνωση των βιοτικών συνθηκών κυρίως στα πρώτα χρόνια της βιομηχανικής επανάστασης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Κ. Γαγανάκης, *Κοινωνική και Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης*, ΕΑΠ, Πάτρα, 1999.
- Παπαθανασίου Μ. «Παιδική Εργασία στην Ευρώπη», στο Μ. Δρίτσα Μ (επιμ.) *Θέματα Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας της Ευρώπης*, ΕΑΠ, Πάτρα, 2008, σ. 149 – 173.
- Πολάνυι Κ. *Ο Μεγάλος Μετασχηματισμός*, μτφρ. Κ Γαγανάκης, Νησί-δες, Αθήνα 2007.
- Τόμσον Ε, *Χρόνος – Εργασία και Βιομηχανικός Καπιταλισμός*, μτφρ. Β. Τομανάς, Κατσανός, Θεσ/νική, 1983.
- Χαντζαρούλα Π, «Γυναικεία Εργασία, Ταυτότητα και Σχετική Νομοθεσία στην Ευρώπη, 19^{ος} Αιώνας|» στο Μ. Δρίτσα Μ (επιμ.) *Θέματα Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας της Ευρώπης*, ΕΑΠ, Πάτρα, 2008, σ. 181 - 220
- Hobsbawn E. J. *Η Εποχή του Κεφαλαίου 1848-1875*, μτφρ. Δ Κούτοβικ, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1996.
- Hobsbawn E. J, *Η Εποχή των Επαναστάσεων 1789-1848*, μτφρ. Μ. Οικονομοπούλου, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2002.
- Teich Μ «Η βιομηχανική επανάσταση και η κοινωνία στην Ευρώπη κατά τον 19^ο αιώνα» στο Δρίτσα Μ (επιμ.) *Θέματα Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας της Ευρώπης*, ΕΑΠ, Πάτρα, 2008, σ. 73-84